

A poliamória klasszikusa

TALÁLGATÁSOK GOETHÉRŐL A *VONZÁSOK ÉS VÁLASZTÁSOK*¹
ÚJRAOLVASÁSA KÖZBEN, NÉHÁNY ALKALMI MEGJEGYZÉSSEL
FAUSTRÓL ÉS ÖRDÖG BARÁTJÁRÓL

Földes Klára emlékének

Denn wärt ihr stets bei Einer geblieben,
Wie könnt ihr noch immer lieben?
Das ist die Kunst, das ist die Welt,
Dass eins ums anderes gefällt.

Goethe: *Modernes*, 1827

Szíved nem gyúlhat szerelemre,
Ha egyhez mindig hű maradsz!
Az a művészet s élet rendje,
Hogy hol ez tetszik, hol amaz.

(*Mai művészet*,

Tandori Dezső fordítása)

Szinopszis. Ez a kis szöveg egy vita részeként keletkezett. Barátom, akinek a véleményére sokat adok, a „komplett értelmezést” hiányolta az írásomból, az „egymásra dobált ötletek” helyett az egyes részek összefüggését kérte számon. Magamban vitázva vele megpróbáltam megfogalmazni, mit is akartam elmondani, amikor írni kezdtem Goethe regényéről, a *Vonzások és választások*ról. Mondandómat végül három pontban összegeztem: 1. A négyes kap-

csolat, bármennyit beszél is Goethe a házasságtörés vétkéről, két gyönyörű párhuzamos szerelem, amely nem állítja szembe egymással az ellentétes oldalon álló szereplőket. Charlotte nem gyűlöli meg Ottiliát, Ottília sem tekinti ellenségének Eduard feleségét. Négyesben élnek boldogan. Ezt az idillt nem a résztvevők méltatlan volta, nem a világ értetlensége teszi lehetetlenné. Éppen az ellenkezője: a jóindulat, a tapintat. Az idill lehetősége: ez a poliamória. 2. A regény evangéliumi-erkölcsnevesítő értelmezéséhez teszem hozzá, amit a *Faustról* gondolok. Goethe azt írja, az embert tévelygése közegette is vezeti egy felsőbb kéz. Hát nem. Faust szerződést köt az ördöggel, vagyis a saját sötét hajlamaival, és a szörnyűségek sorozatát hajtja végre. Megérdemli, hogy a pokol fenekére kerüljön, mint az az egész rémvilág, amelyben a dráma főhőse otthonra lel és meg akarja állítani az időt. Goethe látnok volt, csak sem-

mi jót nem látott maga előtt. 3. Lotte Buff egy álszent dög, aki felhúzza Werthert, és amikor Werther kis híján megerőszkolja, kidobja, majd mintegy halálos ítéletként elküldi neki a férje gondosan megtisztított pisztolyát. Szegény Werther pedig minősített módon hajtja végre a halálos ítéletet: tizenkét órán át fetreng a földön, félig kifolyt agyvelővel, amíg végre meg bír halni. Meg lehet érteni, hogy ezzel a lidércsel a tudatában, Goethe rettegett önmagától, és senkit nem bírt megkefélni, amíg a takarítónője negyvenéves korában végre, el nem kapta a farkát.

Ezt a kis híján hetvenezer karakternyi esszét, gondoltam, a mai viszonyok között sehol sem tudom megjelentetni, se nyomtatásban, se online. De láss csodát, alighogy ezt a tartalmi összefoglalót feltettem a Facebookra, két szerkesztő jelentkezett, hogy szeretnék elolvasni és közreadni az írást. Csak remélhetem: aki a rövid szinopszist elolvasta, az a hosszú dolgozatot sem fogja félbe hagyni.

Mi az a poliamória?

Meg kell magyaráznom, mi az a poliamória, mondta szárazon szigorú bírálóm a telefonban. Máskor ugyanezt komor tekintettel mondta volna

szemtől szembe, de most a vírus útját állta a személyes találkozásnak. Meg kell magyaráznom, mert ha az olvasó netán érti is, hogy a görög-latin szóösszetétel a sok/több és a szerelem szavakat tartalmazza, azt nem tudhatja, hogy manapság általában mit értenek, és te magad mit értesz rajta.

Szűk értelemben – próbálkoztam a válasszal – poliamória az, ami annak nevezi magát. Az elnevezés 1992-ben jelent meg az internetes sajtóban, 2006-ban került be az angol nyelv hatszázezer szót tartalmazó nagyszótárába (Oxford English Dictionary); jelentése: kettőnél több személy szexuális kapcsolata az érintettek tudtával és beleegyezésével. Ha minden szexuális kapcsolatot ide sorolnánk, amelynek két embernél több résztvevője van, akkor a poliamória egyidős az emberiséggel. Radikális szűkítése a fogalomnak, ha csak a *szerelmi* kapcsolatokat soroljuk ide. A kapcsolat a rabnő és az ura között, bár lehet szenvedélyes, mai fogalmaink szerint mégsem szerelem. De nem szerelem a kizárólag a szexualitásra korlátozott kapcsolat sem. Ezért a poliamóriának nem lehet a színtere sem a hárem, sem a swinger club. De nem poliamor a párhuzamos kapcsolat sem, ha az érintett személyek közül az egyik nem tud a másik kapcsolatról. Etikus többszerelműség – ez a poliamória híveinek jelszava és igénye. A valóság azonban itt

sem simul hozzá az elvhez. A poliamória hitvallása sem küszöböli ki a féltékenységet, a féltékenység pedig sokakat színlelésre készítet. A poliamória igazi híveit azonban – mondja a magyarországi poliamória egyik meghatározó személyisége – a féltékenység és a többszerelműséggel kapcsolatos többi konfliktus, nem színlelésre készíteti, hanem őszinte beszélgetésre. A színlelés az etikus többszerelműség halála. Nem tudod a poliamor életmódot fenntartani, ha nem vagy ténylegesen az.

A poliamória előzményei közé tartozik a szabad szerelem mozgalma a 19. század közepétől Európában és Észak-Amerikában. A szerelmi szabadságért folytatott harc összefonódott a feminizmussal, a nők választójogáért folytatott küzdelemmel és a munkásmozgalommal. De a poliamória nem volt ismeretlen az arisztokratikus, szabados és forradalmi 18. században sem. A kultúra nagyjai közül Schiller szenvedélyes és Goethénél sikeresebb csábító volt. 1788-ban egyszerre szeretett bele két testvérbe, a huszonegy éves Charlotte von Langefeldbe és a három évvel idősebb, már férjezett Carolinéba. Levelében, amelyben megkérte a hajadon kezét, egyúttal az idősebb testvérnek is szerelmet vallott. A nővéreket együttesen „élete angyalainak” nevezi, és arról

álmodozik, hogy szerelmük elegendő lesz örök boldogságukhoz. Végül azonban a valóság fölébe kerekedett a többszerelmű álomnak: Schiller feleségül vette Charlotte-ot, az irodalomtörténészek pedig azon tanakodnak, volt-e viszonya Schillernek a későbbi sógornőjével, aki az első életrajzot írta a korán elhunyt költőről.² Magyarország első felelős – és egyúttal az első mártír – miniszterelnöke, Batthyány Lajos ebben az egyben többet ért el, mint a német drámaíró: sógornője, Zichy Karolina, akit kora egyik legszebb asszonyának mondtak, viszonzta szerelmét, kapcsolatukból egy gyermek is származott, Károlyi Pálma. A poliamória előfutárjai között pap is volt, a svájci református Karl Barth, akit XII. Pius pápa (más források szerint VI. Pál) aquinói Szent Tamás óta a kereszténység legnagyobb teológusának nevezett. Két férfi és egy nő szerelmi kapcsolata ritkább; ennek a helyzetnek az egyik legszebb ábrázolása François Truffaut 1962-ben bemutatott, tragikusan végződő filmje, a *Jules és Jim*. De szemben a művészi ábrázolásokkal, a mai felmérések azt mutatják, hogy a hetero többszerelmű kapcsolatot nem annyira férfiak, inkább nők igénylik, és hozzák létre. A férfiak – mondják a többszerelműség női hívei – inkább a kötetlen szexben, az alkalmi félrelépésekben érdekeltek. Ez a vita azonban már nem tárgyja jelen írásnak.³

„Amit Goethe akar...”

Az olvasó joggal kérdezheti: de hogy jön ide a poliamória? Ami a *Vonzások és választások*ban történik, annak a neve a szerelmi kapcsolatok birodalmában: házasságtörés; Goethénél azonban az sem történik meg, a szereplők csak képzelik, hogy házasságtörést követnek el. Hogy poliamória? Békés, többszereplős szerelmi kapcsolat? Ugyan már.

Schiller esetében körülbelül tudjuk, mit akart a nőktől. Viharos ifjúsága lezárultával, a fiatalabb Langefeld-lány férjeként, felhagyott a szerelmi kalandokkal, csak írt, hátralévő évei számához képest elképesztően sokat. De mit akart Goethe attól a sok-sok lánytól, asszonytól, a Friderikáktól, Kätchenektől, Lottéktól, Liliktől, Minnáktól, Bettináktól, Mariannéktól, Ulrikéktől, akikbe 17 éves korától 74 éves koráig sorra beleszeretett, akikhez mélyen átélt verseket írt, de...

Hogy Schiller művei, drámái miről szólnak, azt többnyire el lehet mondani. Az *Ármány és szerelem* a hatalom aljasságáról meg a szerelme-sekről, akik holtukban is erősebbek, mint a zsarnokok. A *Wallenstein* talán arról, hogy a hatalmasok a gögjükkel, a rövidlátásukkal tönkreteszik a világot, de magukat is. A *Tell Vilmos* arról, hogy a zsarnokokat le lehet győzni.

De miről szól a *Werther*? Arról, hogy bele kell halni a szerelembe?

Miről szól *A természetes leány*? Arról, hogy van egy nagyszerű teremtés, de körülötte mindenki silány, gyáva, a jók is, és a rosszak is. Szinte semmiről se szól, talán éppen ezért annyira megrendítő. Miről szól a *Faust*?

És miről szól a *Vonzások és választások*? A regénynek a kezemben lévő német kiadása év nélküli, de vélhetően az 1920-as évek első felében jelent meg, Goethe válogatott műveinek tízrészes kiadásában, a Goldene Klassiker-Bibliothek sorozatban. A bevezető tanulmányt Karl Alt írta. Róla a Wikipediából annyit tudtam meg, hogy Rigában született 1873-ban, a német klasszicizmus korával foglalkozott, 1910-ben, Darmstadtban lett egyetemi tanár. Az első világháborúban orosz hadifogságba esett, csak 1920-ban tért haza Németországba. A következő években rektorhelyettes volt az erfurti tanárképző intézetben, és az említett Goethe-kiadáson dolgozott, 1939-ben halt meg. „Amit Goethe akar – írja Karl Alt a regény elé írt tanulmányában –, az sehol sem válik világosabbá, mint amikor az Eduard és Charlotte törvényes házasságában nemzett gyermeket »kettős házasságtörésből fogantnak« nevezi – csak azért, mert a házastársak bensőleg már nem tartoznak egymáshoz; a pusztán gondolatban elkövetett bűn, éppoly szigorral ítéltetik meg,

mint a tett maga.” Állítása igazolására Alt Goethére hivatkozik: az író Zaupernek írott, 1821. szeptember 7-én kelt levelében regénye igazolására Jézus szavait idézte a hegyi beszédből: „Valaki asszonyra tekint gonosz kívánságnak okáért, immár paráználkodott azzal az ő szívében” (Máté, 5:28). Stanislaus Joseph Zauper premontrai szerzetes görögöt tanított a pilseni gimnáziumban, személyesen is megismerkedett Goethével, aki visszatérő vendége volt a csehországi fürdőhelyeknek⁴). Karl Alt Eckermannt is idézi: neki Goethe azt mondta, a *Vonzások és választások* az egyetlen olyan könyve, amelyet egy, az egész művet átható eszme jegyében írt.⁵ Alt szerint Goethének ezek a megjegyzései azt támasztják alá, hogy a regény egyik szereplőjének, Mittlernek a nézetei gyakran magának Goethének a nézetei. Mittler azt hirdeti, a házasság minden kultúra kezdete és csúcspontja, amelynek felbonthatatlannak kell lennie. Alt szerint Mittler „derék” (wacker) ember, (ahogy Svejka derék katona), de „persze otromba” (freilich täppich) figura: aligha lehet komolyan venni, hogy ő volna Goethe szócsöve. A neve beszélő név, a Vermittler (közvetítő) szóra utal, hiszen a volt evangélikus lelkész azt tekinti élethivatásának, hogy felkeressen válófélben lévő házaspárokat, és megpróbáljon közvetíteni köztük. Vallási értelemben a Mittler szó megváltót

is jelent: Krisztus közvetítő az Atyaisten és az emberek között. A becsavarodott lelkész Jézus szerepében: ez égi magasságba emeli az iróniát.

De Goethének persze esze ágában sincs, hogy végleges igazságot hirdessen a házasság kérdésében – egyébként is ódzkodott a végleges igazságoktól. Otrombasága ellenére Mittler derék dolgot művel, amikor meg akarja menteni az elromlott házasságokat. Az ő ellenfele nem Goethe, hanem a libertinus gróf, aki azt hirdeti, hogy a házasságokat öt évre kellene kötni, mert egy párkapcsolat többé-kevésbé ennyi ideig tart ki. Ha a házasságok öt év múltán is együtt akarnak maradni, ezt minden további nélkül megtehetik. Ha csak az egyik fél akarja fenntartani a házasságot, az mindent meg fog tenni, hogy társát maradásra bírja. Mindez megfelel a házasságokkal kapcsolatos mai tapasztalatoknak. Németországban 2019-ben 416 ezer házasságkötésre és 149 ezer válásra került sor. Magyarországon 1990-ben a házaspárok 27 százaléka vált el a házasságkötéstől számított öt éven belül; azóta ez a szám 18 százalékra csökkent. Az Egyesült Államokban 2011–2013 között a nők 60, a férfiak 67 százaléka értett egyet azzal, hogy helyes, ha a párok már a házasságkötés előtt együtt élnek.⁶

A fenyegető szerelem

Álljunk csak meg, nem a házasságok mai helyzetét vizsgáló szociológiát írunk, hanem egy több mint kétszáz évvel ezelőtt keletkezett regény mondanivalóját – mondanivalóit! – akarjuk kibogozni. De mielőtt erre rátérnénk, álljon itt néhány mondat a körülményekről, az emberi viszonylatokról, amelyek közepette a regény 1809-ben megjelent. 1786-ban Goethemenekülésszerűen Itáliába utazott, otthagya magas állását a szász-weimar-eisenachi hercegség kormányában, és elhagyva Charlotte von Steint, a nála hét évvel idősebb udvarhölgyet, akihez tíz éve tartó, bensőséges, de valószínűleg plátói szerelem fűzte. Kétéves utazása során itt érték Goethét az első, megrendítő erotikus élmények: erről tanúskodnak a *Római elégiák* antik formában írt darabjai, a hirtelen fellobbant érzeki szerelem Faustina iránt. (A mai olvasó számára, meglehet, visszás, hogy az elsőprő szenvedélyekhez az arany egyengeti az utat; de hát nem lehet mai normáinkat minduntalan számon kérni a hajdani korokon: „Oszlja a férfi szívében gyújtott lángokat, az meg / sose félti olasz módra nehéz aranyát.” – *Római elégiák* II. Vas István fordítása.) Alig néhány héttel a hazaérkezése után, 1788 júliusában ismerte meg Goethe Christiane Vulpiust. Talán a római élményeknek is része volt benne,

hogy az első fellángolást nyomban követte a szerelmi kapcsolat. A nemesi rangra emelt titkos tanácsos hamar közismertté vált kapcsolata a proletárlánnyal, aki ráadásul kedvelte a vidám színésztársaságot, a táncot és az italt, általános rosszállást keltett a weimari udvari társaságban. A költő Weimar kellős közepén, a Frauenplanon álló nagy házába akarta költöztetni a lányt, akinek a terhessége már jól látható volt. Ennek azonban Karl August herceg, Goethe barátja és támogatója az útját állta. A városkapun kívül biztosított házat a titkos tanácsos ágyasa számára; Goethe azonban nem akart külön élni, odaköltözött abba házába, ahol Christiane lakott. Három évig tartott ez így, ekkor azonban a herceg hálából, amiért Goethe vele tartott a franciaországi hadjáratban, neki adományozta a frauenplani házat, és ekkor már nem volt akadálya annak, hogy az asszony is odaköltözzön. A párnak öt gyereke született, közülük azonban csak a legidősebb, August élte meg a felnőttkort, négy csecsemőként elpusztult. 1806. október 14-én, amikor a közeli Jenánál Napóleon csapatai megsemmisítő vereséget mértek a porosz hadseregre, részegen fosztogató francia katonák törtek be Goethe házába. Ekkor Christiane eljűk ugrott, és ordítva követelte, hogy takarodjanak a házból. A francia katonák nyilván egy szót sem értettek a német üvöltö-

zésből, de az öregedő, már testes aszszony elszántsága megzavarta őket. Goethét pedig annyira fellelkesítette Christiane bátorsága, hogy öt nap múlva feleségül vette az asszonyt, akivel akkor már tizennyolc éve élt együtt.

Mielőtt azonban ünnepelni kezdenénk Goethe „demokratikus döntését”, és netán azt képzelnök, hogy a költő magáévá tette a mittleri elveket, vessünk egy pillantást a folytatásra. Néhány hónappal a házasságkötés után Goethe Jenába utazott Carl Friedrich Ernst Frommann könyvkiadóhoz, akinek háza a kor íróinak és filozófusainak kedvelt találkozóhelye volt, és ahol Goethét megkülönböztetett tisztelettel fogadták. Itt látta viszont a család nevelt lányát, aki szülei korai halála után a jénai rokonoknál nevelkedett. A költő a kislányt már gyerekkorában szívébe zárta, 1807-ben pedig, azaz ötvennyolc éves korában beleszeretett a tizennyolc éves, szépséges Wilheminába, akit a hozzá írt verseiben Minnának nevezett; a lány mintha maga is regényhős lenne, beszélő nevet viselt: Herzliebnek, azaz szívszerelemnek hívták. Szerelme ívét Goethe *Korszak* című versében írta le: „Nem kezdet, folytatás volt szenvedélyem / iránta, kit korán hordtam szívemben, / aztán fejemből józanul kivertem, / s kinek

szívéhez újra visszatértem” (Kálnoky László fordítása). A zárkózott Minna volt a mintája a *Vonzások és választások* Ottiliájának. (A nevet a magyar fordításban írott alakban használok; az eredetiben a név Ottilie.) Minna sorsa még szomorúbb, mint a fiatalon meghalt Ottiliáé. Irtózott a testi kapcsolattól, mégis férjhez ment egy nála jóval idősebb jogász professzorhoz, súlyos depresszióba süllyedt, és hosszú éveket töltött elmegyógyintézetben. Minna előképe Goethe életében a saját húga, Cornelia volt, aki éppúgy irtózott a férfiatól, mint Minna, ennek ellenére ő is férjhez ment, de második születésébe belehalt. A fentebb felsorolt nők közül Goethének senkivel sem volt beteljesült szerelmi kapcsolata. Egy részük idegenkedett az érzelmi kapcsolatoktól, mint Minna, más esetekben külső körülmények zárták ki a szerelem beteljesülését. Charlotte Buffot, azaz a *Werther* Lottét mélyen érintette Goethe-Werther szenvedélyes szerelme, de hűséges maradt jegyeséhez, majd férjéhez, Johann Christian Kestnerhez. Kurt R. Essler bécsi – később Amerikába emigrált pszichoanalitikus – Goethe-tanulmánya szerint Goethe először harminckilenc éves korában, római tartózkodása idején volt részese szexuális beteljesülésnek.⁷ Richard Friedenthal olvasmányának is lebilincselő Goethe-életrajzában kifejti: Goethe „a szerelemben mindig

valami roppant fenyegetőt látott, és minden elképzelhető úton-módon igyekezett kitérni előle” (Győrffy Miklós fordítása).⁸

Effie Briest és a cink-oxid

A világirodalom legjelentősebb és egyúttal legismertebb házasságtörési regényeinek hősei nem vétlenek a sorsukban. Felelnek azért is, hogy miképpen teszik tönkre az életét azoknak, akiket valaha szerettek. Karenin merev, unalmas bürokrata, érthető, hogy Anna ki akar törni a férje által meghatározott életkeretből. De Karenin nemcsak unalmas bürokrata, hanem egyúttal kicsinyesen aljas ember is. Megtagadja a beleegyezést a válásba, és ezzel – mélyebb szándékainak, földhöz ragadt bosszúvágyának megfelelően – tönkreteszi, végső soron halálba kergeti Annát. De Annához képest Vronszkij is súlytalan alak, valójában nem tud mit kezdeni Anna szerelmével, Anna pedig joggal érzi úgy, hogy szerelmük a végéhez közeledik, ezért választja az öngyilkosságot. Bovaryné esetében még rosszabb a helyzet. Bovary úr persze halálosan unalmas, az orvosi szakmájához is alig értő ember, minden arra predesztinálja, hogy – a franciák kedvelt kifejezésével élve – felszarvazott férj legyen. Vele szembeállítva Madame Bovaryt láthatjuk a falusi unalomból kitörni

vágyó nagyformátumú asszonynak, láthatjuk akár szabadsághősnek, aki megpróbál kiszabadulni a megunt házasság béklyójából. De nem az. Álmodozó liba, aki főúri szeretőre vágyik, ezt nem érheti el, így aztán romantikus szerelemvágya beteljesülésének képzeletben a viszonyát a két férfival, akik mind a ketten fakép-nél hagyják. És még arra sem képes ügyelni, hogy ne írjon alá egy uzso-rásznak mindenféle váltókat. Hozzá képest a falusi orvos, aki az asszony halála után mindezt megbocsájtja, és utánahal hűtlen feleségének, valóságos jellemóriás.

És ott van az *Effi Briest*, a *Választások* legközelebbi rokona, hiszen Goethe Weimarja földrajzilag sincs nagyon távol Fontane Berlinjétől. Innstetten báró nem aljas ember. Porosz főhivatalnok, élete hivatali kötelességének teljesítése. Ő is áldozat, egy tévedés áldozata. Valaha Effi édesanyjába volt szerelmes, akkor nem vehette el, azt képzeletben, ha most Effit veszi feleségül, helyrehozhatja elhibázott életét. Effi elfogadja a helyzetet, nem lázad a férje ellen, a kapcsolat közte és Crampas őrnagy között észrevétlenül szövődik, és szinte nyomtalanul múlik el. A báró véletlenül talál rá egy levélre, amelyből kiderül, hogy a feleségének viszonya volt az őrnaggyal, a báró egykori barátjával. Nem a megcsalottság fájdalma készíti

arra, hogy párbajra hívja ki az őrnagyot, kizárólag a porosz nemesség morális szabályai kötelezik. Ezeket a szabályokat az őrnagy is elfogadja, a párbajt a bűnéért kirótt halálos ítélet végrehajtásának tekinti. Effit a férje eltaszítja, a fiát elveszi tőle, az asszony megaláztatottan hal meg fiatalon, de boldogtalanul, magányosan él a férje is. Egyik házasságtörési regény sem mutatja ilyen pőrén a házasságra vonatkozó szabályoknak, a házastársi hűség áthághatatlan parancsának gyilkos értelmetlenségét.

A *Vonzások és választásokban* nincs vétkes, nem vétkes a társadalom sem. Akármit gondol is erről Mittler, akármit mond maga Goethe íródeákjainak, Riemernek, Eckermannnak, vagy akármit ír a szerzetes Zaupernek, a regényben a házasság határai fölött átsuhanó szerelem nem szégyen, nem bűn, hanem merő boldogság. „Eduard – nevezzünk így egy gazdag bárót, aki férfiúi teljében járt” – ezzel a mondattal kezdi Goethe a regényt, mintegy jelezve, hogy hősei a regényben kapják a nevüket, csak a regényben léteznek. De azért persze sok mindent megtudunk róluk. Eduard és a felesége, Charlotte már ifjúkorukban vonzódtak egymáshoz, a közelebről meg nem nevezett fejedelmi udvarban afféle álompárnak számítottak. Ennek ellenére Eduard apja kívánságára egy nála jóval idősebb, gazdag nőt vett feleségül, Eduard vagyona az

elhunyt asszony hagyatékából származik. Charlotte is szerelem nélkül ment férjhez, az ő férje is meghalt, Charlotte egy gazdag nagynéni vagyont örökölte. Charlotte-nak van egy lánya, aki egy svájci intézetben nevelkedik. Ugyanebben az intézetben nevelkedik Charlotte gyámleánya, akinek az édesanyja Charlotte fiatalon elhunyt, legkedvesebb barátjánője volt. Bár ifjúságuk óta sok év telt el, Eduard és Charlotte még mindig szeretik egymást, és már független emberként összeházasodnak. A regény azzal kezdődik, hogy Eduard levelet kap ifjúkori barátjától, akivel egykor sokat utaztak együtt. A férfi, aki a regényben csak kapitány néven szerepel, bár megtudjuk, hogy a keresztnéve Otto, nehéz helyzetbe került, segítséget kér régi barátjától. Charlotte a svájci nevelőintézetből kap levelet. Ottília a képességei alatt teljesít, s ennek részben az az oka, hogy Luciane, Charlotte tehetséges, mindenben sikeres lánya fölényeskedve, lekezelő módon viselkedik gátlásos, álmatag mostohatestvérével. Az intézet igazgatónőjének véleménye szerint jó lenne, ha Ottília legalább egy időre visszatérne otthonába. A házaspár némi vita után megegyezik, hogy a kapitány is, és Ottília is hozzájuk költözik.

A kapitány előbb érkezik meg a bárói kastélyba, a négyesből még csak

hárman vannak együtt, amikor a regény elején, az első rész negyedik fejezetében sor kerül arra beszélgetésre, amely körülírja a regényt meghatározó „eszmét”, és megmagyarázza a mű címét is.

Az eredeti cím, *Die Wahlverwandtschaften* (Választott rokonságok) azt a kémiai folyamatot jelöli, amelyet a magyar vegytani szaknyelvben cserebomlásnak neveznek. A folyamatot és elnevezését Goethe Torbern Bergman svéd kémikus latinul megjelent könyvéből ismerte: *De attractionibus electivis*; a latin kifejezés, akárcsak a német, választott vonzódást jelent. A regény magyarul először 1894-ben jelent meg *A lélekrokonság* címmel. A Vas István adta cím formálisan önkényes, tartalmilag azonban pontosan fejezi ki azt, amiről a regény szól. „Gondoljon el egy A-t, amely egy B-vel bensőségesen egyesül, és semmi móddal nem lehet tőle elválasztani; gondoljon el egy C-t, amely épp így viszonylik egy D-hez. Most hozza érintkezésbe a két párt; A D-re, C B-re veti magát, anélkül, hogy meg lehetne mondani, melyik hagyta el előbb a másikat, melyik lépett hamarabb kapcsolatba a párjával.” Eduard nyomban dekódolja a képletet. „Te Charlotte, te testesíted meg A-t, én pedig B-t, mert voltaképpen csak tőled függök, téged követlek, mint A-t B. C nyilvánvalóan a kapitány, aki ezúttal némileg elvont tőled. Akkor hát méltányos, ha nem akarjuk,

hogy a bizonytalanba elillanaj, hogy egy D-ről gondoskodjunk a számodra, ez pedig kétségkívül a szeretetre méltó kis dáma, akinek közeledése elől nem szabad tovább védekezned” (170-171. oldal). Itt azonban megbicsaklik a logika. Ha C a kapitány, aki A-t, Charlotte-ot elvonta B-től, Eduardtól, akkor a még jelen nem lévő D-nek, Ottiliának B-vel kell összejönnie. Eduard azonban arra gondol, hogy a D párja C lesz, azaz a kapitány. (Eduard a szavait Charlotte-hoz intézi, mint akinek D közeledése elől nem szabad tovább elzárkózni. Eszerint mintha A és D, azaz Charlotte és Ottilia közeledése is egy lehetőség volna. Ez az opció azonban nem jelenik meg a regényben.)

A cserebomlás folyamata a természettörvények szigorúságával zajlik le. Ha cink-oxidra sósavat öntünk, cink-klorid és víz keletkezik. Amikor a házaspár otthonában megjelenik Ottilia, minden készen áll, hogy fellobbanjon a szerelem. „Kellemes, szórakoztató lány”, mondja Eduard Ottilia érkezésének másnapján a feleségének. „Szórakoztató?” – kérdezi Charlotte mosolyogva. „Hiszen még ki sem nyitotta a száját” (176. oldal). A kémiai reakciók kialakulásának mérhető időtartama van. A szerelem kibontakozásához is idő kell.

Két vonzó pár

A *Vonzások és választások* négy főszereplője négy rokonszenves, vonzó ember. Charlotte okos, tapintatos asszony, visszafogja Eduard szertelen, nagyralátó ötleteit anélkül, hogy megbántaná, lejártná a férjét. Ottiliát az idősebb barátnő kedvességével fogadja, egyre inkább rábizza a háztartás vezetését, mert látja, hogy Ottília szívesen csinálja és érzéke is van hozzá. „Tudott rendelkezni anélkül, hogy parancsolni látszott volna”, olvassuk róla a regényben. Charlotte nemcsak a nevét kapta Charlotte von Steintől; a regénybeli Charlotte is úgy irányítja Ottiliát, ahogy az udvarhölgy Charlotte nevelte Goethét harminc évvel korábban az udvari életre. A neveléshez tartozik, hogy a regénybeli Charlotte tanácsokat ad Ottiliának, hogyan öltözzön, hogyan viselkedjen. Roszszallja például, hogy Ottília olykor még férfiak helyett is lehajol, hogy felvegyen egy leejtett tárgyat. Amikor I. Károly angol király a bírái előtt állott, mondja Ottília, a „kezében tartott pálcikájának aranygombja leesett”. A király hozzá volt szokva, ha bármit leejt, mindenki töri magát, hogy felvegye. A tárgyalóteremben azonban senki sem mozdult, a királynak magának kellett lehajolnia érte. Ez a kép készítette Ottiliát, hogy akkor is lehajoljon, ha férfi ejtett el egy tárgyat. Nem érdekelte, hogy a

király zsarnoki módon uralkodott. Csak a megalázott embert látta benne, amikor a svájci intézetben Anglia történetéről tanult (179. oldal).

Az olvasó könnyen a szívébe zárja a kapitány alakját is, és egy pillanatil sem csodálkozik, hogy Charlotteval egymásba szeretnek. A németek szívesen használják a *deutsche Wertarbeit* kifejezést: ez olyan munkát jelent, amelynek eredménye kikezdetetlen minőség. Mihelyt megérkezik a báró kastélyába a kapitány, ezzel az igénnyel lát munkához. Bejárja, felméri a birtokot, térképet rajzol. „Eduard látta, amint birtokai mintegy új alkotásban, teljes pontossággal, világossággal testet öltenek a papíron. Úgy vélte, most ismeri csak meg, most birtokolja igazán azt, ami az övé” (154. oldal). (Rokonszenvet kelt az is, ahogy a kapitány a munkáról és az életről gondolkodik: „válassz el mindent, ami munka, az élettől. A munka komolyságot és szigort kíván, az élet pedig szeszélyt” (160. oldal). Goethe itt nem az *Arbeit* szót használja a munkára, hanem a *Geschäft* szót. Ez azonban nem üzletet jelent, mint a mai német köznyelvben, hanem tevékenységet, szorgoskodást, alkotást. A szeszély kifejezés helyén az eredetiben súlyosabb szó, a *Willkür*, azaz az önkény áll. A német összetett szó két része a *Wille* és a *Kür*: akarat és választás, kiválasz-

tás. A tevékenység világa „die reinsten Folge”, azaz következmény, ha tetszik, modernebb szóval: szükség-szerűség. Az életben azonban az akaratnak és a választásnak, a választás szabadságának is érvényesülnie kell, és vele szükségképpen megjelenik a következetlenség, amely „szeretetre méltó és felvidító”. Pedig a Willkür a regény megírásának idején is negatív kifejezés volt. „...dem Vaterlande gelt es gleich. / Ob Willkür drin, ob drin die Satzung herrsche?”, kérdezi Kleist megrendítő drámájában, az 1809–10-ben írt *Friedrich von Homburg hercegben* a választófejedelem; Tandori pontos fordítása szerint: „...édes mindegy a hazának: önkény / Uralkodik-e rajta vagy a törvény?” A szeszély, azaz az önkény mellett éppen a szigorú elveket valló kapitány érvel, akinek meggyőződése, hogy a megkezdett munkát nem szabad félbehagyni, s ha mégis muszáj, olyan embernek kell továbbadni, aki megbízhatóan folytatni fogja. (Egyébként a fordításban használt kapitány szó bizonytalanságot keltet. A kapitány mindenekelőtt hajókapitány, de lehet egy baráti társaság, egy futballcsapat kapitánya vagy akár egy rablóbanda főnöke is. Az eredetiben használt Hauptmann [jelentése százados] százados: a legmagasabb tiszti rendfokozat, utána a törzstisztek – a jelenlegi magyar terminológia szerint a főtisztek – következnek az őrnagytól az ezredesig.

Új állásában a kapitányt századosból őrnaggyá léptetik elő. A német szöveg nem hagy kétséget afelől, hogy a lány lelkű Eduard barátja: katona.)

Eduardot Thomas Mann egyenesen gerinctelennek nevezte⁹, de ez, úgy vélem, igazságtalan. Eduard szeszélyes, indulatos, bizonytalan, teli van nagy ötletekkel, merész tervekkel, amelyekről aztán könnyen lemond. Érzelmős, gyöngé ember, aki feszült helyzetben újra meg újra sírva fakad. Manapság furcsa ezt olvasni, de a szentimentalizmus korában férfiaknak is záporozhattak a könnyei. (Persze nyilván ez is a társadalmi helyzettől függött. Egy nélkülszű parasztnak nyilván kevésbé illet sírnia, mint egy bárónak. S ha emez mégis sírt, ki törődött vele?) Eduardot önmaga fölé emeli szenvedélyes szerelme Ottilia iránt. Charlotte Charlotte von Stein, Ottilia Minna, a kapitány a weimari kormány egyik minisztere vonásait viseli. Eduard előképe maga Goethe: alakjában az író önmagát ábrázolta önkritikus önimádattal.

A *Vonzások és választásokban* a legszébb, legérzékletesebb Ottilia ábrázolása. Illetve azé a folyamaté, ahogy a gátlásos, szorongó gyereklány, akit mostohanővére ezerszer megalázott, felfedezi önnön értékeit, felfedezi magában a képességet a szerelemre, az érzéki beteljesülésre. Ottilia akármihez fog, mindent jól csinál, pontosan, szépen, derűsen. Ebben

elődjére, *Werther* Lottéjára emlékezett. Minthogy Ottiliát nem veszi körül, mint Lottét, kisebb testvéreinek a rajongása, természetének elbűvölő voltát Goethe azzal érzékelteti, hogy a valamire való, érzékeny és komoly emberek sorra a hívei lesznek. Ilyen a svájci nevelőintézetben dolgozó kisegítő tanár, aki a merev igazgatónővel ellentétben pontosan felismeri Ottilia értékeit, de ilyen mindenekelőtt az építész, aki érzi, hogy művészi törekvéseit leginkább ez a lány érti meg. Ebben a mély, erőteljes érzésekkel teli kapcsolatban ugyanakkor nincs szerepe az erotikának, a szerelmi vonzalomnak. Az építész és Ottilia kapcsolata barátság, amely – Goethe tudta – férfi és nő között is létrejöhet. A szerelem mégis több ennél. Ottilia vállalja, hogy lemásolja Eduard úti jegyzeteit. Kézírása egyre inkább hasonlónak lesz Eduardéhoz. A férfi felkiált: „Szeretsz!” (...) „Ottilia. Te szeretsz! És már átölelve tartották egymást. Hogy melyikük érintette előbb a másikat, nem lehetett volna megkülönböztetni” (219. oldal). Fontos mondat: Eduard nem a hagyományos, kezdeményező férfiszerepben öleli magához Ottiliát. A kezdeményezés közös, egyenrangú. A szenvedélyes ölelés megismétlődik szerelmük utolsó, még reménytelen pillanatában: „A lány átölelte s gyöngéden szívére szorította a férfit. A remény, mint égből hulló csillag szállt el a fejük felett. Azt hitték,

azt képzelték, hogy már egymáséi; először váltottak határozott, szabad csókot” (355–356. oldal). Ez a felébredt érzékiség válik tragikussá Charlotte gyerekének halála után. „Feltárja keblét, s először mutatja meg a szabad égnek! Először szorít tiszta, eleven lényt meztelen mellére, de jaj, az már nem eleven” (357. oldal).

A négy főszereplőn kívül még egyetlen személy karakteréről érdemes szólni. A regény legellenszenvebb szereplője Luciane, Charlotte lánya, aki kitüntetésekkel hagyja el a svájci nevelőintézetet. De hiába szép, hiába sokoldalú tehetség, minden gesztusán átüt a mesterkéeltség, a sikerre vágyás, pesties szlengszóval: a *mache*. Nem kétséges, hogy Luciane alakjának a megformálásában fontos szerepet játszott Goethe személyes ellenszenve a modellje iránt.

A regény elemzői szívesen idézik a szavakat, amelyeket Goethe Eckermann-nak, öregkori mindennapjai hűséges krónikásának mondott: „Egy vessző sincs benne, amit ne éltem volna meg, de olyan sincs, amelyet úgy éltem volna meg”¹⁰. Luciane életbeli modellje Bettina Brentano, férje, Achim von Arnim után Bettina von Arnim. A rámenős fiatal nő bensőséges kapcsolatra törekedett a kor leghíresebb művészeivel, így Goethével és Beethovennel is. Bár a látványos szakításra csak 1811-ben

került sor, amikor egy összeszóal-
kozás után Bettina „megvadult véres
hurkának” nevezte Christiane Vul-
piust. Goethe már a *Vonzások* meg-
írása idején sem kedvelte Bettinát.
A költő halála után, 1835-ben Betti-
na kiadott egy levélregényt Goethe
levelezése egy gyermekkel (*Goethes
Briefwechsel mit einem Kinde*) címmel.
A kötet nagy sikert aratott, befolyá-
solta a Goethéről kialakuló képet,
bár Goethe leveleit Bettina jelzés
nélkül átalakította, kiegészítette. Az
eredeti levelek csak 1921-ben kerül-
tek elő.

A „cserebomlás” csak Eduard és
Charlotte képzeletében követke-
zik be, de a világirodalomban nem
sok erotikusabb jelenet van, mint
Eduard és Charlotte lelkükben zaj-
ló házasságtörése. „Eduard csak
Ottiliát tartotta karjában; Charlotte
lelke előtt hol közelebből, hol tá-
volabbról a kapitány lebegett, s így
fonódott össze elég csodálatosan
az, ami távol, és az, ami jelen volt,
ingerlően és gyönyörűségeken” (217.
oldal). Másnap reggel, amikor Edu-
ard felesége keblén ébred fel, úgy
érzi, „mintha a nappal sejtelmesen
pillantana be, a napsugár mintegy
büntényt világítana meg”, ellopózik
felesége mellől, a saját lakrészébe,
Charlotte pedig „különös módon”
egyedül ébred. A goethei leírásban
nyoma sincs az evangéliumban em-
lített „gonosz kívánságnak”. Char-
lotte és Eduard mindketten a sze-

relmi gyönyör teljességét élték át,
kivülről nézvést házastársi hűség-
ben, lelkükben azonban szerelmük
ölelésében. Hajnali büntudata elle-
nére Eduard egész lelkében szétárad
a szerelem. „Csak egyetlen lényt
kell igazán szeretnünk – kiáltja az-
nap este a vacsoránál –, s a többiek
akkor mind szeretetre méltónak lát-
szanak” (220. oldal).

De ha a vonzódás és a választás a
természettörvények kérlelhetetlen-
ségével következik be az emberek
életében, akkor mi alapozza meg az
evangélium szigorú erkölcsi ítéletét,
amely a 6. parancsolat értelmében
már a gondolatot, a vágyat is bűnnek
minősíti? A fentebb említett beveze-
tő tanulmányában Karl Alt a kér-
dést tágabb keretbe helyezi. A bűn
az emberi sors szükségszerű része, a
bűn egyúttal szenvedés is, amellyel
„az Ég Hatalma” sújtja az embert.
Ahogy a Hárfás panasolja a *Wilhelm
Meister tanulóéveiben*: „Életre hívsz,
csapdád megejt, / s ha vétkezünk s
nyílik a börtön, / magunkra hagysz,
kínlódni; mert / meglakol minden
bűn a földön.” (Szabó Lőrinc for-
dítása.) E tragikus helyzet ellenére,
állítja Karl Alt, félreértés volna azt
gondolni, hogy Goethe regénye a
megbocsátást hirdeti a házasságtörés
ügyében. Alt egy másik beszélgetést
idézik; ebben Goethe azt mondja Ec-
kermann-nak: „Az embert minden

ostobaság és tévelygés ellenére egy felsőbb kéz vezeti, hogy boldog célját mégis elérje.¹¹” Erre a kérdésre, úgy vélem, például a *Faust* nem ad ilyen megnyugtató választ.

A *Vonzások és választások*ban mindenestre az Eduard és Charlotte lelkiileg átélt házasságtörését követő néhány nap a történet legreményteljesebb szakasza. Eduard meggyőződött Ottilia szerelméről, ő pedig meggyőzi a lányt, hogy a kapitány és Charlotte között is kialakult a szerelem, Charlotte bele fog egyezni a válásba. Ez fontos Ottilia számára, mert tiszteli és szereti az asszonyt. Egy pillanatra úgy tetszik, semmi sem állja útját, hogy a cserebomlás nyomán a jövőben két boldog pár éljen a bárói kastélyban.

Színjáték szerelmeseknek

Nem kell találgatnunk, mi volt Goethe véleménye a kettőnél több embert magába ölelő szerelmi kapcsolatról. Pontosán megírta fiatalkori, huszonhat éves korában elkészült színművében, a *Stellában*, amelynek műfaji megjelölése: *Színjáték szerelmeseknek*. A pipogya Fernando egyszerre találkozik mindkét elhagyott szerelmével. Rémületében ismét szökne (ahogy korábban elszökött a felesége, majd pedig a szerelme közeléből), de a két nő közül a megfontoltabb, határozottabb, Cäcilie, aki

valamennyire Charlotte előképe, visszatartja. Az erfurti domban van egy sírkő, egy férfi látható rajta, mellette két szépséges asszony. Cäcilie felidézi a mondát: A 13. században élt kereszties lovag a Szentföldön fogásba esett, de a moszlim uralkodó lánya beleszeretett, együtt szöktek meg. Rómában a pápa megkeresztelte a nőt, és hozzájárult, hogy a nős lovag feleségül vegye megszabadítóját. „Isten odafönt az égben örült ennek a szeretetnek, és földi helytartója áldását adta rájuk. Boldogságuk és szerelmük így üdvözült egyetlen asztal, ágy és közös sír gyönyörében.” A bölcs szavak nyomán Fernando mindkét nőt átöleli: „Enyéim! Kedveseim! Stella (*Fernando kezét szorongatva csüng rajta*): Tiéd vagyok! Cäcilie (*Fernando kezét fogva, nyakába borulva*): Mindketten a tiéd!” (Görgey Gábor fordítása.) A két nő között, főképp az érettebb, tudatosabb Cäcilie kezdeményezésére, már a zárójelenet előtt bensőséges viszony jön létre, „Szívembe zárlak, te angyal”, mondja Stellának, és Húgocskámnak, Testvéremnek nevezi, Stella pedig meghatott hálával fogadja az idősebb nő közeledését. A *Stella* nem tartozik Goethe nagy művei közé, a Brecht által használt szóval *Lehrstück*nek, oktató darabnak lehet nevezni, Luther is így nevezte azokat a rövid párbeszédeteket, amelyekkel vallási tételeket akart megértetni a hívekkel. Goethe egész

életében, de mindenekelőtt természetesen fiatal korában újra meg újra szerelmes lett, a szerelmek kavargóknak, egymásba fonódnak, az egyiknek még koránt sincs vége, amikor a fiatalon híressé vált költő már másért rajong. De miért ne lehetne egy időben több nőt is szeretni, miért ne lehetne, hogy a nők ne vetélytársnak tekintsék egymást, hanem együtt szeressék a férfit, mint a *Stella* zárójelenetében? A rövid színmű e köré a gondolat köré épül, és cselekményénél, alakjainál fontosabb, hogy a költő ennek a helyzetnek a lehetséges, sőt vonzó, „istenes” voltát bemutassa. „Az, hogy kedveli Stellámat, számomra végtelenül értékes... Ez nem bárkinek szóló darab”, írta Goethe 1775-ben Sophie von La Roche írónőnek. A *Stellát* 1776 februárjában Hamburgban mutatták be, a darabot, mint várható volt, a házasság eszményének kétségbe vonása miatt számos támadás érte. 1805-ben Goethe Schiller tanácsára tragédiává írta át a művét: Fernando és Stella a darab végén öngyilkosságot követ el. Ez a befejezés azonban sehogy sem illik a mű hangulatához, és csak arra szolgált, hogy a darabot be lehessen mutatni a weimari színházban, amelynek Goethe volt a vezetője. Az átdolgozott változatnak nem volt sikere. „A csáló iránt az ember semmiféle részvétet nem érez”, kommentálta Fernando öngyilkosságát Charlotte von Stein.

Eduard vezeklése

A *Vonzások és választások* történetét nem a szereplők bármelyikének jellemhibája, gonosz fondorlata indítja el a tragikus végkifejlet felé, és nem is a társadalom agresszív értetlensége. Ellenkezőleg. A formálódó idillt a jóindulatú segítőkészség, a szereplők kölcsönös tapintata borítja fel.

A libertinus gróf, az újmódi, lejáratra kötött házasság szószólója észreveszi, milyen szakszerűen tervezi és irányítja a kapitány a munkákat Eduard birtokán, és udvari kapcsolatai révén a képességeihez méltó állást szerez neki; egyúttal elmondja Charlotte-nak, hogy új állásában a kapitány előnyös házasságot köthetne. Arról persze fogalma sincs, milyen fájdalmat okoz Charlotte-nak a házasságkötési terv. De racionális asszony lévén nem akarja rontani a kapitány esélyeit, ezért elfojtja magában a kapitány iránt fellobbant szerelmet. A gróf és régi barátnője, a bárónő távozása után Charlotte és a kapitány együtt szállnak be az új csónakba. Az megfeneklik. A kapitány a karjában viszi ki Charlotte-t a partra, szenvedélyesen megcsókolja, majd térdre hullva kér bocsánatot (221. oldal). Charlotte-nak ebben a pillanatban döntenie kell. Viszonzhatná a csókot, de akkor megfosztaná a kapitányt annak az előnyös házasságnak a lehetőségétől, amelynek a titkát a gróf rábízta. Ehelyett

feltárja a kapitány előtt a gróf elgondolását. A kapitány nem tudja, hogy Charlotte éppúgy szereti őt, mint ő Charlotte-ot, nem tudja, hogy Eduard el akar válni, mert beleszeretett Ottiliába, nem akarja feldúlni a barátja felhőtlennek vélt házasságát: engedelmeskedik Charlotte-nak, aki arra kéri, kövesse a gróf útmutatását, távozzon. Az asszony úgy gondolja, a kapitány elküldésével véget vet a saját érzelmi zavarának is. Csakhogy ezzel felborul a négy elem egyensúlya. B és D egyesülni akar, A ellenben elhárítja C szándékát. A készülő tragédiát semmi sem állíthatja meg. Charlotte azt akarja, Eduard is küldje el Ottiliát a háztól, Eduard azonban erre nem hajlandó, inkább maga távozik, sőt, tekintettel egy éppen kitört háborúra, katonának áll.

Megszületik Charlotte és Eduard fia: a kapitány arcvonásait és Ottilia tekintetét örökölte. „A gyerek felnyitotta szemét, nagy, fekete, átható, mély és barátságos szemét” (354. oldal). A kortársak sokszor írtak Goethe szeméről, amely barna volt, de a ráeső fényben feketének látszott, ragyogott és fénylett. Goethe érzékelhetően a saját szemét, pillantását kölcsönözte kedves hősnőjének, Ottiliának, aki továbbörökítette ezt a szempárt Eduard fiának.¹²

Goethe természettudósként ismerte kora természettudományának

eredményeit, a cserebomlás folyamatát pontosan írta le. Az átöröklésről azonban nem tudhatott semmit, az átöröklés mechanizmusát csak a 20. század közepén derítette fel a molekuláris biológia. Addig az emberiség csak azt a megfigyelést raktározta el, hogy az utódok hasonlítanak szüleikre, nagyszüleikre. Az ókori görög irodalomban közhely: ha valaki bemutatja a fiát, hozzáteszi: „Ha anyja egykor nem hazudott”. A zsidó vallás máig azt tekinti zsidónak, akinek az anyja zsidó. Rengeteg mítosz, mese, babona szól arról, hogy az újszülött örökli a szülők vétkének vagy sérelmének a jelét, az apára mért korbácsütés emlékét vagy a rácsodálkozás lenyomatát. Ennek legismertebb leírása az ószövetségi Teremtés könyvében olvasható: Jákob lehántott fágákat helyez a juhok ivóvályújába, a tarka ágakra rácsodálkozó juhok ezután tarka bárányokat ellenek: ez a csel alapozza meg Jákob gazdagságát, hiszen a Lábánnal kötött megállapodás értelmében a tarka bárányok Jákob nyájához kerülnek. De kaján rokonok még manapság is azal ugratják a jóvágású nagybácsit (és ejtik kétségbe az apát): „Na, te András bátyám, te jól megnézhetted annak idején a kismamát. Hiszen ez a gyerek jobban hasonlít rád, mint az apjára.” Hogy Goethe mennyire hitt a „lelki alapon létrejött öröklődés”ben, nem tudom. Íróként azonban szüksége volt rá, mert egyértelmű-

vé akarta tenni, hogy Charlotte és Eduard a hitvesi ágyban mindketten elkövették a házasságtörést. Ottilia szinte anyjaként szereti, gondozza Charlotte fiát, az olvasó mégis érzi, hogy ennek a helyzetnek nem lesz jó vége. Pedig egy pillanatra ismét felszjlik a boldogság lehetősége. A gróf által elgondolt házasság nem jött létre, Eduard, kitüntetésekkel ékesítve tér haza a háborúból, és rábeszéli az időközben őrnaggyá előléptetett, a kastély szomszédságába érkező kapitányt, hogy kérje meg Charlotte kezét. A gyerek felnyitja nagy, fekete szemét, arcából Ottilia tekintete néz Eduardra. „Ez a gyerek kettős házasságtörésből született – mondja Eduard – egy másik nő karjában a tiéd voltam; ...azt a vétket, azt a bűnt csak a te karodban vezekelhetem le” (355. oldal). A bűn, amelyről Eduard beszél, épp az *ellenkezője* annak, amit a Jézus szavaira hivatkozók emlegetnek. Eduard Ottiliához volt hűtlen, amikor a feleségével szeretkezett. Eduard elmegy, pedig már esteledik. Ottilia beül a kikötött csónakba, hogy átevezve a túlsó partra, hamarabb hazaérjen. Nem kell elmélyednünk a százhusz éves freudizmus tanulmányozásába, hogy érezzük, a baleset nem véletlen. Ottilia heves szívdobogással, az eszméletvesztés határán lépett be a csónakba, bal karján a gyereket tartja, bal kezében könyve, jobbában az evező. A csónak megbillen, a gyerek és a könyv a

vízbe esik. Mire Ottiliának sikerül a csecsemőt kiemelnie a vízből, a gyerek halott.

A tragédia bekövetkeztét Goethe hosszan készíti elő. Eduard ötlete, hogy a park három tavacskáját egyetlen nagy tóvá egyesítsék. A kapitány javasolja, hogy alkalmazzanak egy tábort sebészt, aki ért hozzá, hogyan kell ellátni a vízi balesetek áldozatait. Eduárd ragaszkodik hozzá, hogy Ottilia születésnapját népes kerti mulatsággal és tűzijátékkal ünnepeljék. A sokaság súlyától a frissen emelt gát omlani kezd, sokan a vízbe zuhannak, egy fiú fuldoklik. A kapitány utánaugrik, kihúzza az eszméletlen fiút, aki a chirurgus szakszerű gondoskodása nyomán magához tér. A regénybe illesztett novella két szomszédos családról szól. A környékbeli fiúk háborúsdi játszanak, a novella hősét tekintik vezérüknek. Egy dacosan bátor kislány az ellenséges csapat élére áll, és majdnem megfutamítja a másik csapatot, de a fiú, akit a kislány majdani vőlegényének szánnak, végül legyőzi, és sáljával megkötözi a vitézül harcoló lányt. A fiú katonaiskolába megy, s amikor hazatér, a szomszéd lány már egy másik fiatalember menyasszonya. A lány ekkor jön rá, hogy mindig is gyerekkori ellenségébe volt szerelmes, és rendkívül boldog volt, amikor a fiú megkötözte. Most azon-

ban a délceg kadét nem törődik vele, a megbántott lány egy hajókirándulás alkalmával a vízbe veti magát. A fiú utánaugrik, eszméletlenül húzza a partra a lányt. Mire magához térítik, a fiú is ráébred, hogy mindig is egymást szerették. Charlotte-ot boszszantja ennek e régi történetnek a felidézése, mert ő tudja, hogy az egykori fiú a kapitány volt. Harmadjára a fuldoklást nem követi feltámadás. A tábori sebész erőfeszítései ellenére, a gyerek halott.

Ottília bűnösnek érzi magát, nem alaptalanul. Megmondja Eduardnak, sosem lesz a felesége. Charlotte a történetek után beleegyezne a válásba, de Ottília őt is megfenyegeti, ha elválnak Eduardtól, a tóba ugorva követ el öngyilkosságot. Végül így is halálra ítéli magát: nem vesz magához táplálékot, éhen hal. Nem sokkal később meghal Eduard is, Charlotte rendelkezése szerint egymás mellett temetik el őket a templomban, amelynek kifestésében Ottília is részt vett. „Milyen boldogító pillanat lesz, ha majd együtt újra felébrednek” (391. oldal) – ezzel a mondatral ér véget a regény. Ottília sírja zarándokhellyé válik. De vajon a vezeklő szentet látjuk-e, vagy inkább a szerelme, akinek boldogsága házasságtörő szerelme mellett a halált is túléli?

A térképen és a kalendáriumban nem található

A *Vonzások és választások* tere és ideje kívül van a térképen megtalálható, a történelemkönyvben nyomom követhető világon. Regényét Goethe szokásos félbehagyó-újrakezdő munkastílusához képest rövid idő alatt, 1808–1809-ben írta meg, 1809 októberében már meg is jelent. 1806. október 14-én a jeni csatában Napóleon csapatai fölényes győzelmet arattak a porosz-szász csapatok felett, a veszteség német oldalon húszezer, a francia oldalon hétezer katona. Két évvel később, az erfurti kongresszus alkalmából Napóleon, a német szellemi élet más hírességeivel együtt Goethét is meghívta, a *Wertherről* beszélgetett vele, majd a Becsületrend lovagkeresztjével tüntette ki. A korszak legsúlyosabb háborúja Goethe közvetlen közelében zajlott, de a költő részese volt a háborús Európa politikai életének is. Ennek ellenére, amikor Eduard otthagyja otthonát, hogy ne találkozzon Ottiliával, és katonának áll, a háború, amelyben kitünteti magát, inkább két német törpe fejedelemség valahol a távolban zajló háborújának tetszik. Azt is csak találgatni lehet, merre van a báró birtoka, amelynek a kapitány elkészíti a részletes térképét. A regény elemzői szinte kötelezően idézik, „a kapitány, sok év óta

először, elfelejtette másodpercnyi pontosságú zsebóráját felhúzni”. Vagyis aki belép a regény világába, annak a számára megszűnik a regényen kívüli idő.

George Duroy, Maupassant ügyesen helyezkedő Szépfűja ezerszám szaladgált a 19. század végének Párizsában, még a neve is a lehető legáltalagosabb volt, de szaladgálhatott bármikor a világ bármely városában. Don Juan vagy Don Giovanni ellenben fizikai valójában nem létezhetett sehol, akármennyi hiteles emberi vonással ruházta is fel Mozart zenéje. Valós létezését valószínűtlenné teszi a regiszter-ária tréfás-mesés számai is (Spanyolhonban ezerhárom), de a zárójelenet, amelyben a fenegyerek meghívására a meggyilkolt Kormányzó kőszobra megjelenik a gyilkos vacsoráján, és személyesen hurcolja a pokolba a házigazdát, az elcsábított, becsapott nők nagy bánatára, nyilvánvalóan kizárja, hogy a történetet az ismert világ részének tekintsük. Ez a helyzet a *Vonzások és választások* történetével is: Goethe regénye néhány évtizeddel korábban keletkezett, minthogy a realizmus a világirodalom kötelező kánonja lett volna, még a klasszicizmus korszakában született, akár Mozart operája. Thomas Mann idézi a zeneszerző és karmester Carl Friedrich Zelter, Goethe barátja levelét: „Vannak Haydn-

nak bizonyos szimfóniái, melyek könnyedén laza, engedékeny sodrásukkal véremet kellemesen pezsdítik. Ez történik velem, amikor az ön regényeit olvasom, s így történt ma is, ahogy a *Vonzások és választásokat* olvastam. A világ dolgaival és a benne alkalmazott és irányított figurákkal játszott merész, rejtelmes játék önnek sosem sikerülhet rosszul, még ha keresztezi is, ami helyet kér vagy helyet készít magának benne. Ehhez aztán simulékonyan alkalmazkodik egy olyan *írasmód*, amely mint a víz tiszta eleme, arra való, hogy fürge lakói összevissza úszkáljanak benne, felvillanva vagy elhomályosulva ide-oda cikázzanak anélkül, hogy eltévednének vagy elvesznének.” Ezzel a „hálás és megnyerő” muzikusi jellemzéssel egészíti ki Mann a maga kulcsmondatát a regény alakjairól, melyek „életközeli és egyénileg meggyőzők, de egyidejűleg szimbólumok is, egy nívós elméleti játék egyenletesen csoportosított és egymással szemben mozgatott sakkfigurái”.¹³ Realista regényben ezt a négyfős szerelmet aligha lehetne megírni.

A természet érzelmes legyőzése

A báró birtokán kialakított „kertbirodalom” mintája vélhetően az Anhalt-Dessau-i herceg romanti-

kus parkja volt, amelyet Goethe jól ismert. (A park az Elba partján, a 18. századinál jóval nagyobb területen ma is létezik, az UNESCO világörökség része.) A parkban van az a régi temető is, amelyet a regényben Charlotte rendez újjá; valójában a temető tervezője Daniel Engelhard építész volt, aki itáliai útjáról hazatérve 1808-1809 őszén és telén Weimarban tartózkodott, és a Goethe-regény építésének a modellje lehetett.

A regény elején Eduard a birtokán járkálva egy keskeny, meredek ösvényen fölkapaszkodik a mohás gerendakunyhóhoz, amely neki is meg Charlotténak is kedves pihenőhelye. A kapitány javaslatokat tesz a táj rendezésére. A keskeny, meredek ösvényen az egyik sziklasarkot le kell törötni, az így nyert kövekkel fel kell tölteni azokat a helyeket, ahol az út túlságosan keskenyé válik, akkor a meredek ösvény helyén kényelmes sétaút vezet majd a csúcsra. Aztán elhatározzák, hogy egy új házat is építtetnek, holott a tágas kastély elegendő helyet biztosít a birtok gazdáira, a vendégeik és a személyzet számára. De az új házra is szükség van, mert onnan nyílik a legszebb kilátás a malomra, a dombokra és a síkságra; a ház helyét Otilia választja ki. A kisebb tavakat, mint láttuk, Eduard elgondolása szerint egyesítik

egyetlen nagy tóvá. Mindez persze sok pénzbe kerül, Eduard eladja a birtoka egy részét, hogy ebből a bevételből finanszírozza az építkezéseket.

Goethe regényét olvasva a 19. századi orosz irodalom jellegzetes hősei, a „felesleges emberek” jutottak az eszembe. A felesleges emberek Anyegintől a Csehov-hősökig nemesi származású értelmiségiek, akiknek van annyi vagyonuk, hogy ne kényszerüljenek munkára, de nagyralátó terveik sorra zátonyra futnak. A sikertelen hősök közül leginkább Oblomov alakja vált jelképpé, élete egyszerre paródia és tragédia. Feladatait napról-napra halogatja, birtoka tönkremegy, napjai csúcspontja a bőséges ebéd és a délutáni alvás. Alakjának ellenpontja a regényben a német nemzetiségű Stolz (a neve büszkét jelent), aki megpróbálja a barátját kirángatni a semmittevésből: kezébe veszi a birtok ügyeit, rábeszéli Oblomovot, hogy utazzanak együtt külföldre, de Oblomov ezt is halogatja, végül szegényen, elfelejtve hal meg.

A *Vonzások és választások* hősei persze serény német emberek. Az olvasó mégis elgondolkodik: vajon serénykedésük nem olyan tétlenség-e, mint az orosz felesleges emberek semmittevése? Vajon van-e értelme, hogy egy keskeny hegyi gyalogösvényt szélesebb úttá bővítsenek; hiszen a hegyi ösvény hegymászásra való, nem laza sétálgatásra. Van-e

értelme a szép kilátás kedvéért házat építeni, holott a táj szépségében szabad ég alatt is lehet gyönyörködni? A kisebb tavak összekapcsolása pedig tragédiába forduló események kezdete.

A Bajor Erdőgazdasági Intézet felmérése szerint az 1960-as, 70-es években az emberek még sokkal nagyobb mértékben igényelték a „bútorozott” erdőket: szerették, ha az erdei utak mentén padok, asztalok várják őket. 2003-ra ez az igény erősen csökkent: a 600 megkérdezett túlnyomó többsége nem akart több padot, asztalt. Az asztalok körül összegyűlnek az emberek, márpedig az erdei kirándulás lényege, hogy a családoknak nem kell idegen emberekkel együtt lenni.¹⁴

De vajon mi volt Goethe véleménye a természet átalakításáról, az erdő parkosításáról, a vizeket szabályozó gátakról és csatornákról? A műveiben felvetődő erkölcsi kérdésekre maguk a művek egyszerre adnak pozitív és negatív választ. A kapitány a parkrendezéssel gyönyörű munkát végez, Ottilia a felépítendő ház számára a lehető legjobb helyet választja ki, csak az a kérdés, mire való az egész. Ráadásul a partrendezés során kialakított tóhoz baljós jelek kötődnek, és végül a tó lesz a tragédia helyszíne és okozója. Mint ha egy 20. századi környezetvédő ki-

áltana megálljt: a természet dolgába nem lehet pusztán racionális érvek alapján a hosszú távú folyamatok megismerése nélkül beleavatkozni. Ezek a kérdések már Goethe idejében is léteztek.

Megjegyzések a *Faustról*: Isten munkaeszköze

A fejlett országokban már a 18. században tervezték a folyók szabályozását. Persze védőgát-építés, csatornaásás régebben is volt, de a növekvő technikai lehetőségek egyre hatékonyabb beavatkozást tettek lehetővé. A felvilágosodás haladás-hite korlátlanul képzelte az ember javát szolgáló természetátalakítást. A Vörös-tenger és a Földközi-tenger összekapcsolásának már az ókorban is létezett terve megvalósítható közelségbe került, már alakult a Rajnát a Dunával összekötő csatorna terve, a Panama-csatorna terve. Goethe, mint sokan mások, az emberiség felvirágzását remélték ezektől.

Megállapodásuk értelmében Faust akkor lesz az ördögé, ha a doktor úgy érzi, az adott pillanatot nem akarja elhagyni. Márton László új fordításában: „Azt mondhatnám a Pillanatnak: / Oly szép vagy! Maradj hát velem!” Ez a perc a második rész ötödik felvonásában következik el, amikor Faust vezetésével a szabad nép lecsapolja a ragályt terjesztő mocsarat,

és birtoka védelmére gátat emel a fenyegető tengerár ellen. Faust tehát nem a mozdulatlan pillanatot akarja megőrizni, hanem az állandó küzdelmet a jóért. A Faustnak ezt a *progresszív* értelmezését Lukács György így fogalmazta meg: „A szabadság alapján embertársaival közösen harcolni e nagy célok érdekében.” A kötet tanulmányai az 1930-as években íródtak Moszkvában, magyar kiadásuk 1946-ban jelent meg. A fejlődés eljelentmondásai a kapitalista társadalmon belül nem oldhatók fel – írja Lukács.¹⁵

A Katona József Színház Schilling Árpád rendezte Faust-előadásán Máté Gábor lárvaarccal adja elő Faust búcsúmonológját. Mintha magát Visinszkijt hallanánk, amint a legsúlyosabb büntetést követeli „a nép ellenségeire”, a nagy moszkvai perek vádlottjaira, akik maguk is beismerték, hogy tönkre akarták tenni a Szovjetuniót, a szabadság honát, ahol az emberek összefogva építik a sztálini szocializmust. Ezt a szöveget a 20. század második felében már nem lehet úgy elmondani, hogy a nézőnek ne jutnának eszébe a Gulag kényszermunka-táborai, hogy ne jutna eszébe például a Balti–Fehér-tengeri csatorna, ahol 1931 és 1933 között legalább százezer, ha nem jóval több kényszermunkás ásta az árkot, és jó harmaduk ott is maradt a mun-

kagödrökben. Faustnak tudnia kell, hogy áztatja önmagát, amikor elégedetten figyeli a csatornaásást: „Ily nyüzsgést figyelnék szívesen / Szabad földön szabad népem legyen,” és kimondja a Mefisztóval – Márton László a Goethe használta névalakkal nevezi meg a kísértő szellemet, tehát a Mephistophelesszel – kötött szerződés döntő szavait a maradásra felszólított szép pillanatról. A színház küldetése, hogy a nézőtéren a néző úgy érezze, ami a színpadon zajlik, róla és neki szól, akkor is, ha a művet kétszáz vagy háromezer évvel ezelőtt írták. A *Faust* esetében azonban másról van szó, mint a klasszikus művek mondhatni kötelező aktualizálásáról. A hagyományos német iskolában úgy tanították, hogy Mefisztó Isten munkaeszköze (*Werkzeug Gottes*), amelynek segítségével az Úr hűséges szolgáját tévelygéseken és tévutakon át, az igaz útra vezeti. Az én tanulóéveim idején azt tanították, Faust megismeri és átéli a történelem és az emberi élet súlyos ellentmondásait, de végül a közösségben, a közösségért végzett erőfeszítésben megtalálja az élet értelmét.

Nem kell a Faustot aktualizálni, hogy világos legyen, mind az isten-hihez visszataláló, mind a közösség, a haladás hitében otthonra találó Faust-kép hamis. Ehhez elég, ha a mű szövegét, Goethe szavait olvassuk. A csatornaásást, a gátépítést elrendelő Faust Mephistophelest felügyelőnek

nevezi. A felügyelő, az Aufseher nem holmi építésvezető, hanem olyan ember, akinek személyi hatalma van a felügyelete alá tartozók felett. Ezt fejezi ki Faust utasítása is: „Toborozz munkást seregestől, / Szigorral, élvezetekkel lelkesítsd föl! / Hajtod, csábítod, fizeted! / Hírt és jelentést napról napra várok.” Ez volna a föld, ahol az emberek nem kényelmes biztonságban, de tevékeny szabadságban (tätig-frei) lakozhatnak?

Ne felejtsük el azt sem, hogy Faust ezt az autonóm parti sávot a császártól kapta jutalmul. Jutalmul, mert segítette a császárnak, hogy legyőzze az ellencsászárt. A győzelmet persze Mephistopheles vívja ki, pokoli trükkök és pokolbéli szörnyek segítségével, akik a háború brutalitását és aljasságát jelképezik. Lukács György helyesli, hogy Faust semmiféle megbánást nem érez Philemon és Baucis pusztulása miatt.¹⁶ Pedig érezhetne, mert tisztában van vele, hogy az öreg házaspár tanyáját nem a gátépítés kedvéért akarja megszerezni, hanem mert nem bírja lenyelni, hogy valakik ellenállnak az akaratának. Vegye rá az öregeket egy előnyös cserére, utasítja Mephistophelest. Azok azonban továbbra is ellenállnak. A pokoli fickók erre rájuk gyűjtják a házukat. Tudják, hogy Faust haragjától nem kell komolyan tartaniuk. Nem azért, mert Faust felismerte, hogy a haladás áldozatokkal jár. Hanem azért, mert szeszélyei, mert a

hatalma bizonyítékai fontosabbak számára, mint a tisztesség. Mint az emberek élete.

Végül vessünk egy pillantást a Faust leginkább közismert részére, Margit – Márton Lászlónál Margaréta – történetére. Az ismét fiatalemberré változott Faustnak megtetszik a virágzó szépségű, még szinte gyereklány Margaréta, akit vallásos anyja szigorúan nevel, és óv minden kísértéstől. A csábításban része van annak, hogy a megfiatalodott Faust jóképű férfi, aki úri kisasszonynak tekinti az egyszerű lányt. De a csábításhoz tartozik az is, hogy Faust ékszerekkel halmozza el, amelyeket Mephistopheles szállít neki. Faust közeledése az ajándékokkal felébreszti a lányban a szexualitást. Vállalja, hogy altatót csepegtet anyja poharába, hogy egy éjszakát együtt tölthessen szerelmével. Csakhogy az ital, amelyet ördögi segítőtársa Faust kezébe ad, nem altató, hanem méreg: Margaréta így meggyilkolja édesanyját. A lány teherbe esik, az újszülöttet vízbe fojtja. Bátyja, aki katona, bosszút akar állni húga megrontásáért, párbajra hívja ki Faustot, de Mephistopheles megbénítja a férfi kardot tartó kezét, s Faust szúrja le ellenfelét. Margaréta beleőrül a tragédiák sorába, amelyeknek részben okozója volt, nem hajlandó Faust segítségével megszökni a bör-

tönből, amire a gyerekgyilkosságért ítéltetett (Goethe a weimari államtanács tagjaként egy hasonló csecsemőgyilkossági ügyben a kegyelem megtagadása mellett foglalt állást) meg a többiért, amit Faust ördögbarátja segítségével tett, s amit egy tisztességgel eljáró mai bíróság is a legsúlyosabb büntetéssel sújtana. Emlékezzünk vissza, hogy az orosz bíróság Tolsztoj *Feltámadás* című regényében azért, amit Margaréta is elkövetett, tudniillik, hogy altatónak vélt mérget szórt áldozata poharába, Jekatyerina Maszlovát négyévi kényszermunkára ítéli. Faustot ezzel szemben mindazok után, amit Mephistopheles segítségével művelt a Margaréta-ügytől kezdve a császári tanácsadóként kieszelt gazdasági és háborús bűncselekményeken át Philemon és Baucis meggyilkolásáig, továbbá az önkényuralom bevetéséig a hűbértokként elnyert tengerparti tartományban, az égi hatalmak kiragadják Mephistopheles keze közül. Thomas Mann *Faustus*-regényében ördögünk szava is teszi, hogy őt vádolják szerződészegéssel, holott ő az utolsó pontocskáig megtartja minden ígéretét. „Ez – így Mefisztó –, mondhatnám üzleti alapelvem, olyanformán, mint ahogy a zsidók a legmegbízhatóbb kereskedők, és ha már csalásra került a sor, akkor köztudomású, hogy én, a becsületes, igaz voltam az, akinek túljártak az eszén...”¹⁷ Ha Mephistopheles Isten

munkaeszköze, akkor elmondhatjuk, hogy eszköze segítségével az Úrnak sikerült a jóra törekvő szolgájából gátlástalan gyilkost faragnia. Ha Faust az emberi haladás ügyét képviseli, amelynek érdekében kegyetlen cselekedeteket is vállalnia kell, akkor elmondható, hogy a haladás diadala az önkény és a hazugság birodalmát hozza létre. Történelmi tapasztalataink alapján ez az állítás igaz lehet, de ha ez így van, akkor ebben Isten is bűnrészes.

A Műút című folyóirat 2017. 064-es számában terjedelmes interjút közölt David E. Wellbery professzor amerikai Goethe-kutatóval és Márton Lászlóval, a teljes Faust fordítójával; az interjút Kelemen Pál és Tóth-Czifra Júlia készítette. Márton László szerint „a *Faust* valóságos hidrogénbomba.” A költőfejedelmet meglepő dolog hidrogénbombához hasonlítani. Hogy az atombomba milyen, arról alkothattunk némi fogalmat a hirosimai, de akár a csernobili képek alapján. De a hidrogénbombát élesben, hál’ Istennek, még sosem próbálták ki, csak annyit tudunk róla, hogy éles villanást látunk, mielőtt megvakulunk tőle. „Különösen a második rész – folytatja Márton László – mind az elméleti horderő, mind a tudományos kapacitás, mind pedig a dramaturgiai potenciál tekintetében. A művet jóslatként, azaz

baljóslatként is felfoghatjuk...” Valami ilyesmit akartam én is elmondani, sokkal több szóval, de kisebb láttató erővel. A bombás mondat a szerkesztőknek is megtetszhetett, Márton László erőteljes kijelentése lett a kettős interjú címe.¹⁸

Megjegyzések a *Faustról*: Rudolf Steiner

Wellbery professzor egy megjegyzésére, személyes okból meglepetten kaptam fel a fejem. „Számomra – mondja a professzor – sokkal fontosabbnak és nagyobb hatásúnak tűnik a befogadástörténet egy ettől eltérő csapása. Ezen haladva Goethe közvetlenebb módon jut el a világhoz. Ez pedig Rudolf Steiner és a Waldorf-iskola. Waldorf-iskola mindenhol van, és minden (úgy mond hívó) waldorfianus tudja, hogy Rudolf Steiner Goethétől kölcsönözte az eszméit.” 1957-től egy ideig Földes Kláránál – tanítványai számára Klári néninél – tanultam angolul és németül. Klári néni nem volt képzett nyelvtanár, de erre akkoriban nem is volt igény. Otthonukban, egy igen jómódú polgári családnál angol és francia nevelőnők váltották egymást, németül a gyerekek már kicsi korukban a szüleiktől megtanultak, sőt Klári néni a tót cselédlány jóvoltából szlovákul is tudott. A nyelvtanulás esetemben nem volt nagyon

hatékony, de rengeteget beszélgettünk, egyebek közt Goethéről, arról, hogyan kell viselkedni az életben, hogyan kell Bachot hallgatni, és hogyan osontak randevúra a házasságtörő úrinők a 20. század első harmadában. Lassanként kiderült, hogy Klári néni antropozófus, Rudolf Steiner odaadó híve. Engem is megpróbált beavatni az antropozófiába. A körhöz tartozás bizalmas dolog volt, hiszen nem kellett hozzá sok, hogy az efféle összejövetelek államellenes szervezkedésnek minősüljenek. Török Sándor neve korábban az egyik kedvenc gyerekkönyvem, a *Kököjszi és Bobojsza* szerzőjét jelentette. 1960 táján megtudtam, hogy az író a hazai antropozófusok vezetője. Írógéppel sokszorosított füzeteket kaptam, Steiner írásainak fordítását, művei kivonatát tartalmazták. Ezek akkor, ebben a körben úgy jártak kézről kézre, mint tizenöt évvel később egy másik, szélesebb körben a politikai szamizdatok. Az antropozófussá nevelésem nem sikerült, valószínűleg túlságosan materialista voltam hozzá, és akkoriban még hittem benne, hogy a világon a politika szférájában kellene változtatni. De azért a Steiner-művekből készült zanzákat érdekeseeknek találtam. Kevés dologra emlékszem belőlük, persze most már olvashatnám bőségesen, hiszen számos könyve megjelent magyarul is. De megmaradt bennem egy fontos megjegyzése. Ha az antik görög hő-

sők valamilyen válságba kerülnek, elindul egy isten az Olümposzról, Hermész vagy Pallasz Athéné pásztor vagy más földi ember képében odalép a bajba jutott hőshöz, és segít neki kikeveredni. Amikor Hamletnek kell eldöntenie, elhiggye-e, hogy a király, Claudius valóban gyilkos trónbitorló, semmiféle földöntúli hatalom nem siet a segítségére, neki magának kell megbizonyosodnia arról, hogy a királyt vádoló szellem igazat mondott. Amikor a meghasonlott, a tudományában csalódott Faust töpreng azon, hogyan folytassa az életét, pudli képében az ördög szegődik mellé. Idáig Steiner – a többi az olvasóra, a nézőre van bízva. De ha nem hajtjuk a fejünket abba az igába, hogy Faust drámájának, az emberiség drámájának pozitív befejezést kell nyernie, akkor be kell látnunk, hogy Mefisztó szörnyű bűnökbe kalauzolta Faustot, és Faust sorra elkövette azokat a bűnöket, amelyet az ördög lehetővé tett számára. Ha ezt összevetjük az elmúlt kétszáz év történelmével, akkor azt kell gondolnunk, hogy Goethe látnok volt, az európai kultúra talán legnagyobb látnokja.

Az ifjú Werther kínhalála

Die Leiden des jungen Werther (Az ifjú Werther szenvedése, Szabó Lőrinc fordításában: *Werther szerelme és*

halála) úgy él a tudatunkban, mint a világirodalom egyik legszebb szerelmi regénye.¹⁹ Werther beleszeret Lottéba, aki édesanyja halála óta anyaként gondoskodik hat kisebb testvéréről. Lotte Albert jegyese, majd felesége. Lotte kedveli Werthert, de hűséges jegyeséhez, illetve férjéhez. Albert elutazik, Lotte arra kéri Werthert, hogy férje távollétében ne látogassa meg. Wertherben azonban erősebb a szenvedély, és Lotte kérése ellenére elmegy hozzá. Az asszony megpróbálja áthívni valamelyik barátnőjét, hogy ne maradjon kettesben az udvarlóval, de egyikük sem ér rá. Lotte inkább önmagától tart, mint a férfitől. És valóban: nehéz megmondani, melyikük kezdte a testi érintkezést. Werther „térdre dobta magát Lotte előtt, megragadta, szeméhez, homlokához szorította a kezét” (...) Lotte „megszorította Werther kezét, odaszorította szívéhez, fájdalmas izgalomban hozzáhajolt, és izzó arcuk összeért. A világ elsüllyedt körülöttük. Werther átkarolta, melléhez szorította Lottét, és őrzöngő csókokkal borította el remegő, dadogó ajkait. – Werther! – kiáltotta Lotte elfúló hangon, félrefordulva. – Werther! – és gyenge kézzel eltolta magától a szerencsétlent.

Werther nem ellenkezett, kiengedte Lottét a karjaiból, és esztét vesztve

elébe borult. Lotte felpattant, és rémült zavarban, szerelemtől és haragtól remegve mondta:

– Utoljára volt! Werther! Engem nem lát többé!

A szerelem legteljesebb pillanatát vetette a boldogtalanra, s a szomszéd szobába sietett, és bezárkózott.”

Lotte tudja, hogy Werther öngyilkosságra készül; amikor az ifjú a szeméhez szorítja Lotte kezét, „Lotténak úgy rémlett, mintha Werther szörnyű szándékának sejtelve repült volna át a lelkén”. Másnap délelőtt Werther inasa egy levelet hoz, elkéri ura számára Albert pisztolyait. Lotténak semmi kétsége nem lehet, hogy mire kellene a pisztolyok. Ahelyett azonban, hogy figyelmeztetné a férjét, ne adja oda a fegyvert, ő maga adja át őket az inasnak. Werther éjfélkor lövi főbe magát. Lotténak rengeteg ideje lett volna, hogy megmondja a férjének, mihez nyújt segítséget.

Ha egy pillanatra, történelmietlenül, a mai büntetőjog normái szerint vesszük szemügyre a történeteket, a mai hatóság azt vizsgálná, elkövette-e Werther a szexuális erőszak bűncselekményét. (Ez a bűncselekmény 2013-ban került be a büntető törvénykönyvbe.) A kérdés az, hogy amit Werther tett (átkarolta, mellé-

hez szorította, ajkát őrjöngő csókokkal borította) kimeríti-e a szexuális erőszak tényállását. A döntés valószínűleg a bíróság mérlegelésétől függene. A sajtó bizonytalansággal felkapná az ügyet, és Wertherről elmarasztalóan írnának akkor is, ha a bíróság megelégedne figyelmeztetéssel vagy bírói megrovással. Lottét és a férjét ellenben szinte biztosan elmarasztalnák öngyilkossághoz nyújtott segítségért.

Az irodalom és Goethe megítélése szempontjából azonban a *Werther* zárójelenete a legjobb példa annak az igazolására, amit több lélektani elemző, és amit például Richard Friedenthal állít: Goethe sok-sok nőbeleszeretett, de többnyire olyan nőket választott, akikkel nem jöhetett létre szexuális kapcsolat. Úgy vélem, nem a szextől tartott, nem is a nőktől, hanem leginkább a saját természetétől, amely olyan volt, mint a gátat elsodró, kizúduló víz.

Meg a szegyetől, amely szükségszerűen követte az érzések áradását. Ez a szegyet kergette Werthert is öngyilkosságba. A haláltusája tizenkét óráig tartott. Mintha ez hosszú szenvedés is a része lett volna az önmagára kimondott halálbüntetésnek.

JEGYZETEK

1. Johann Wolfgang Goethe: Vonzások és választások. Fordította Vas István (Franklin, 1949). In Goethe: *Szép prózai művek*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.
2. https://de.wikipedia.org/wiki/Charlotte_von_Schiller
3. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Polyamoria>; <https://de.wikipedia.org/wiki/Polyamorie>; Dittera-Balogh Andrea írásai. <https://humenonline.hu/tag/dittera-balogh-andrea>
4. https://de.wikisource.org/wiki/BLK%C3%96:Zauper,_Joseph_Stanislaus
5. Goethes Werke Deutsches Verlagshaus Bong & Co. Die Wahlverwandtschaften. V. oldal. „nach Darstellung einer durchgreifenden Idee”.
6. [https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Eheschliessungen-Ehescheidungen; Magyar Nemzet, 2019. április 2.; National Health Statistics Reports, 17. 03. 2016.](https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Eheschliessungen-Ehescheidungen;Magyar_Nemzet,2019.április2.;National_Health_Statistics_Reports,17.03.2016)
7. Kurt R. Eissler: Goethe. Eine psychoanalytische Studie 1775–1786. Deutscher Taschenbuch-Verlag. Band 2. München 1987., S 1157.
8. Richard Friedenthal: *Goethe élete és kora*. Európa Könyvkiadó. 1978. Györffy Miklós fordítása. 643. o.
9. Fantázia Goethéről. Szobotka Tibor fordítása. In Thomas Mann: *Válogatott tanulmányok*, Második kötet. Magyar Helikon, 1970. 293. o.
10. Johann Peter Eckermann Gespräche mit Goethe, 9. 2. 1829. https://de.wikipedia.org/wiki/Die_Wahlverwandtschaften
11. Die Wahlverwandtschaften, idézett kiadása VIII. oldal, Goethe Eckermannhoz, 1825-ben: „dass der Mensch trotz aller Dummheiten und Verwirrungen, von einer höheren Hand geleitet, doch zum glücklichen Ziele gelange.”
12. <https://www.zeit.de/1954/31/goethes-auge>
13. Lásd 9. jegyzet, 297–298. o.
14. <https://www.waldwissen.net/de/lebensraum-wald/freizeit-und-erholung/erholungseinrichtungen-im-wald>
15. Lukács György: *Goethe és kora*. Hungária Kiadó. 180–181. o.
16. Lukács: i. m. 181. o.
17. Thomas Mann: *Doktor Faustus*. Európa Könyvkiadó, 1967. Szöllősy Klára fordítása. 284–285. o.
18. <https://www.muut.hu/archivum/26832>
19. Werther szerelme és halála. Fordította Szabó Lőrinc In Goethe: *Szép prózai művek*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983. 121. o.

MÁR OLVASHATJA!

MARGÓCSY ISTVÁN

Színes tinták

Tanulmányok, esszék a magyar irodalom
különböző arcairól és nézeteiről

Margócsy számára az irodalomtörténeti problémák személyes kérdések, egzisztenciális tétjük van, nem egy korszakhoz kötődnek, hanem általános érdekességük van, s megértésük (legalább a leírásuk, ha már magyarázatuk nem is), hihetetlenül fontos. (Szilágyi Márton, 2019)

Kalligram, 424 oldal, 3990 Ft

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.
Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:
1089 Budapest,
Magyarok
Nagyasszonya tér 10.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
8100 Ft, fél évre **14 100 Ft**,
egy évre pedig **25 200 Ft**

ÉLET ÉS
IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

